

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
8 (2015), ss. 163-192.

ULUSLARARASI DİN VE ŞİDDET SEMPOZYUMU İZLENİMLERİ

Emine Battal

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş.Gör., Dinler Tarihi

Giriş

Uluslararası Din ve Şiddet Sempozyumu 23-25 Ekim 2015 tarihleri arasında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından Rize’de gerçekleştirildi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezinde gerçekleştirilen ve iki gün süren sempozyuma yurt içinden ve yurt dışından 45 bilim insanı katıldı. Toplam 37 tebliğin sunulduğu sempozyumda 10 oturum gerçekleştirildi. Sempozyum 23 Ekim 2015 Cuma günü açılış konuşmalarıyla başladı. Açılış konuşmalarının hemen ardından birinci oturum gerçekleştirildi. 23 Ekim 2015 Cuma

günü öğleden sonra, 2. ve 4. oturum A salonunda, 3. ve 5. oturum B salonunda olmak üzere iki ayrı salonda dört farklı oturum düzenlendi. Sempozyumun diğer oturumları ise, 24 Ekim Cumartesi günü A salonunda gerçekleştirildi. Sempozyumu tanıtma niteliği taşıyan bu yazıda, sempozyum süresince bireysel sunum, müzakere ve değerlendirmeler esnasında ortaya çıkan düşünce, kanaat ve bilgiler konu edinilmektedir.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Programın açılışında sempozyum düzenleme kurulu adına RTEÜ İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Latif Tokat, RTEÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz, RTEÜ Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Karaman ve Rize Valisi Ersin Yazıcı birer konuşma yaptılar.

Latif Tokat konuşmasında ilk olarak sempozyumun içeriği hakkında bilgi vererek, İlahiyat Fakültesi olarak pratikte kafa yormamız gereken acil ve temel sorun nedir düşüncesinden hareketle sempozyum konusunun “Din ve Şiddet” olarak belirlendiğini ifade etti. Ardından, sempozyum çatısı ve içeriği belirlenirken meselenin uluslararası siyaset ve strateji boyutu ile teolojik boyutunun dikkate alındığını belirtti. Tokat, “İslam coğrafyasının, hali hazırdaki duruma maruz kalmasında Müslüman düşünce dünyasının bir sorumluluğu yok mudur? Örneğin, Avrupa’da İslam karşıtı karikatürler çiziliyor, Pakistan’da protesto gösterisi yapılıyor ve bu gösteride maalesef 20 Müslüman ölüyor. Bu durum, İslam dünyasının bir entelektüel sorunu ve dini anlama sorunu olduğuna işaret etmiyor mu? Acaba dinin ne olduğu ve niçin var olduğunu bilmeden din öğretilir mi? Din kavramının zihnimizde çağrıştırdığı şeyler, samimiyet, umut, kurtuluş, sabır, merhamet, ihsan, fedakarlık, adalet, hoşgörü ve sevgi değil midir? Dolayısıyla din zorlama, nefret, terör ve şiddetle yan yana gelebilir mi? O halde acaba, ‘dinler tarih boyunca hep savaşa sebep olmuştur’, iddiasının gerçeklik payı nedir? Acaba din, yapısı itibarıyla şiddete

yatkın mıdır? Allah, kendi adına şiddete başvurulmasını istiyor olabilir mi? İlahi kelimeler ve emirler şiddet olarak nitelenecek bir durum arz etmekte midir? 'Haksız yere bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmek gibidir' diyen ilahi kelimelerden şiddet üretmek mümkün müdür? Acaba top yekün din dili bir şiddet dili içermekte midir? Dinin ya da dindarın söylemi, korkutucu bir karaktere mi sahiptir? Yoksa bütün problem bir anlama yönteminden mi kaynaklanmaktadır?" gibi pek çok sorunun sempozyumda açıklığa kavuşacağına inandığını söyleyerek konuşmasını tamamladı.

RTEÜ İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. S. Sabri Yavuz ise, alanında uzman bilim adamlarının katıldığı *Din ve Şiddet Sempozyumu*'nun konuyu etraflı bir şekilde ortaya koyacağını ve önemli tespitlerin ortaya çıkmasına vesile olacağını; varılacak olan sonuçların din-şiddet ilişkisi bağlamında var olan olumsuz algıların giderilmesinde temel bir hareket noktası olması itibarıyla önem arz edeceğini ifade etti. Yavuz ayrıca insan aklını, malını, canını, ırzını muhafaza etmeyi temel alan dinin, bunları tahrip etmeyi esas alan, onları imha etmeye çalışan şiddete varacak bir sonuca asla götüremeyeceğini; bu nedenle dinden hareketle bir şiddet sonucu çıkarmanın mümkün olmadığını dile getirdi. Bu bağlamda, sempozyumda yapılacak ilmi değerlendirmelerin din-şiddet ilişkisine yönelik sorulara daha sağlıklı cevaplar verilmesine yardım edeceğini ifade ederek sözlerini tamamladı.

RTEÜ Rektörü Prof. Dr. Hüseyin Karaman ise, günümüzde şiddetin herhangi bir coğrafyaya, ırka ve dine özgü olmayıp tüm insanlığın evrensel bir sorunu olduğunu ifade etti. Her ne kadar geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı terör örgütleri yaptıkları şiddet eylemlerine dini metinleri referans olarak gösteriyor olsalar da şiddet ve terör olaylarının yalnızca din ile ilişkilendirilerek açıklanmasının doğru olmadığını dile getirdi. Karaman ayrıca, üzerinde ciddi operasyonların yapıldığı İslam dünyasında Müslümanların birbirlerini öldürdüğünü; bu durumun Müslü-

manların değerlerinden uzaklaştığını ortaya koyduğunu; aslında şii, sünni, türk, kürt, arap vb. bütün farklılıkların, aramızdaki tüm tartışma konularının bir kenara bırakılarak ortak aklın, ortak heyecanın, ortak çözüm araçlarının ön plana çıkarılmasının zorunlu olduğu bir zaman diliminde yaşadığımızı belirtti. İslam dünyasının yöneticileriyle, münevverleriyle ve alimleriyle kendi öz eleştirisini yapmak zorunda olduğunu; günün kişisel çıkarları, ülke çıkarları ve mezhep çıkarlarını öne çıkarma günü olmadığını; Kur'an'ın aydınlığında bir olma, beraber olma günü olduğunu vurguladı. Müslümanlar olarak, eğer Hz. Peygamberin bize emrettiği istikamette bir elin parmakları gibi birbirimize kenetlenir ve kardeş olmanın gereğini yerine getirirsek bölgemizdeki tüm sorunları kolayca aşabileceğimizi; bunun için gerekli güce, enerjiye ve potansiyele, yeterli akla, birikime ve tecrübeye sahip olduğumuzu; geçmişte kurduğumuz parlak medeniyetleri ve o barış atmosferini yeniden inşa edebileceğimizi ifade ederek sözlerini tamamladı.

Rize Valisi Ersin Yazıcı ise, insanların kendi canını dahi almalarına müsaade etmeyen İslam'ın şiddet ile bir araya gelmesinin mümkün olmadığını; İslam ile şiddet kelimesinin özellikle de İslam ile terör kelimesinin yan yana getirilmesinden rahatsız olduğunu; belli çevrelerin İslam ve terör kelimelerini bir araya getirmek suretiyle dünyadaki Müslüman algısını yanlış yöne sevk etmeye çalıştığını ifade etti. Yazıcı ayrıca, son zamanlarda ülkemizde çok acı olaylar yaşandığını ancak bu olayların kendisini Müslüman olarak adlandıran kişiler tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmadığını dile getirdi.

OTURUMLAR

1.Oturum: Uluslararası Siyaset Bağlamında Şiddet

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. S. Sabri Yavuz başkanlığında gerçekleştirilen birinci oturumda; Stratejik Düşünce Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Birol Akgün *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Siyasal İslam, Demokrasi ve*

Şiddet Tartışmaları; Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ahmet Uysal *Ortadoğu'da Şiddetin İdeolojik ve Sosyolojik Temelleri*; Gazeteci Mehmet Akif Ersoy *Ortadoğu'daki Din Adına Şiddetin Analizi: Gazeteci Gözüyle Din-Şiddet İlişkisi*; Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Evkuran *İslamofobinin Teo-Sosyolojisi Üzerine –Bir Tahakküm İdeolojisi Olarak İslamofobi* başlıklı bildirilerini sundular.

İlk konuşmacı olan Birol Akgün, 1990'lı yıllara kadar terör ve şiddeti siyasi bir araç olarak kullanan örgüt ve yapıların temel ideolojisinin din kaynaklı olmadığını, terör örgütlerinin 1990'lı yıllardan sonra dini motivasyon aracı olarak kullanmaya başladıklarını ifade etti. Ardından, şiddetin temelinde aslında inancın değil siyasetin yer aldığını; bir iktidar aracı olarak ideolojinin kullanıldığını; hangi din söz konusu olursa olsun, uygun atmosfer ve zemin oluştuğunda, uygun çatışma ortamları ortaya çıktığında dini metinlerin veya dini inançların siyasi şiddeti meşrulaştırıcı bir araca dönüşebileceğini dile getirdi. Akgün daha sonra, İslam dünyasında soğuk savaş sonrası dönemde şiddetin artmasının konjonktürel olduğunu; Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu ekonomik, jeopolitik, demografik vb. üstünlükleri kontrol altında tutmak isteyen bazı çevrelerin, İslam dünyasını baskı altına almaya yönelik girişimlerine karşı Müslüman coğrafyada tepkilerin meydana geldiğini ve bu tepkilerin şiddet olaylarının ortaya çıkmasına yol açtığını belirtti.

Akgün'ün ardından söz alan Ahmet Uysal, İslam dünyasını etkileyen Batı sömürgesi karşısında İslam dünyasında, "Batı dünyasına aşırı hayranlık", "Batı dünyasına ait her şeyi reddetme" ve "Batı'dan iyi şeylerin alınabileceğini savunan reform düşüncesi" olmak üzere üç türlü tepkinin meydana geldiğini; bu üç yaklaşımdan hangisinin tercih edilmesi gerektiği konusunda bugün bile ciddi bir kafa karışıklığının söz konusu olduğunu ifade etti. Batı sömürgesinin İslam coğrafyasında tahribata yol açtığını,

bu tahribatın cahil bırakmak ve yoksul bırakmak şeklinde iki önemli ayağının bulunduğunu dile getirdi. Uysal ayrıca, baskıcı Batı rejimlerinin Ortadoğu bölgesinde kendi meşruiyetlerini güçlendirmek adına şiddeti tırmandırma, bilhassa da kollektif şiddeti teşvik etme yöntemini kullandıklarını; bölgedeki radikal grupların ise bu durumu kendi şiddet eylemleri için dayanak olarak kullandığını belirtti.

Uysal'ın ardından söz alan gazeteci M. Akif Ersoy ilk olarak kendisinin daha önce hazırlamış olduğu *Bir Ortadoğu Masalı* isimli belgeseli gösterime sundu. Ersoy daha sonra, başta Işid olmak üzere, Ortadoğu bölgesindeki radikal islamcı - selefi cihadist şeklinde nitelendirilen örgütlerin prodüksiyonlarının oldukça göz doldurduğunu, bu örgütlerin İslam coğrafyasında çektikleri katliam görüntülerinin adeta Holywood'a taş çıkarttığını ifade etti. Konuşmasının devamında, ılımlı islam, radikalizm-selefilik, anadolu islamı vb. tanımlamaların İslamın özünden uzaklaşmayı beraberinde getirdiğini belirtti. Ayet ve hadislerin bağlamından koparılmasıyla filizlenen sözde İslamcı şiddet örgütlerinin, bölgeyi ve bölge halklarını nasıl tehdit ettiğini sahada bizzat edinmiş olduğu izlenimleri de aktararak ortaya koymaya çalıştı.

Ersoy'un ardından söz alan ve islamofobinin teo-sosyolojisi üzerinde duran Mehmet Evkuran; Batı dünyasının kendi değerlerini yeniden vurgulamak ve saf Batılı kimliğini yeniden inşa etmek için uyguladığı bir kimlik politikası olan islamofobinin dönemsel bir problem veya bir yanlış anlama ya da anlatma problemi olarak görülemeyeceğini ifade etti. Ardından, yaşanan bazı problemleri bilinçli olarak derinleştirerek onları islamofobizme dönüştürmeyi amaçlayan kesimlerin bulunduğunu; bu kişilerin sanıldığı gibi aşırı dinci fanatikler değil aksine ne yaptığını iyi bilen akıllı kimseler olduğunu; medyada yakından takip edilen gazeteciler, sanatçılar, akademisyenler, politikacılar, stratejistler vb. kişilerin bu bilinçli kesimi

oluşturduğunu dile getirdi. Ayrıca, islamofobinin sadece uluslararası ilişkilerle ilgili dışsal bir sorun olmadığını aksine entegre olmuş ve kozmopolitleşmiş dünyada önemli bir toplumsal sorun haline geldiğini belirtti.

2.Oturum: Şiddet Olgusunun Felsefi, Psikolojik ve Siyasi Analizi

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Burhanettin Tatar moderatörlüğünde gerçekleştirilen ikinci oturumda; Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüsamettin Erdem *Şiddet ve Şiddet Çeşitleri*; Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bünyamin Bezci *Güç, Siyaset ve Devlet Arasında Şiddetin Meşruiyeti*; Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hasan Atsız *Kötülük Problemi Bağlamında Şiddetin Diyalojik Karakteri*; Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Bilal Sambur *Saldırgan Dindarlıktan Sahih Dindarlığa* adlı sunumlarını yaptılar.

İlk sunumu gerçekleştiren Hüsamettin Erdem ilk olarak, insanlık tarihinde Hz. Adem'in oğlu Kabil ile başlayan şiddet olgusunun bireysel ve toplumsal bir çok ögesiyle birlikte karmaşık bir yapıya sahip olduğunu, bu nedenle şiddeti tam olarak tanımlamanın çok kolay olmadığını ifade etti. Şiddetin insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne yönelik her türlü maddi ve manevi olumsuzluğu ifade ettiğini; bu olumsuzluğun temelinde ise güç ve saldırganlık kavramlarının yattığını; bu bağlamda şiddetin bireysel, sosyal, dini ve dünyevi kültürlerden kutsal savaflara kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alınabileceğini dile getirdi. Erdem konuşmasının devamında, "şiddet algısı" yani neyin şiddet sayılıp neyin sayılmayacağı meselesinin de oldukça önem arz ettiğini; bu algının sonucu olarak bir tarafın özgürlük savaşçısının, diğer tarafın teröristi olarak nitelendirilebildiğini belirtti. Akabinde şiddetin bir algı sorunu olmasından dolayı

birçok çeşidinden söz edilebileceğini dile getiren Erdem, şiddet ve terör sınıflandırmaları ile şiddete neden olan faktörlere değindi. Konuşmasının sonunda, Hz. Adem'in oğulları Habil ile Kabil kıssasının analizini yaparak Habil ile Kabil'in şiddet ve şiddetsizlik açısından birbirine zıt iki karakterin temsilcisi olduğunu ifade etti.

Erdem'in ardından Bünyamin Bezci söz aldı. Konuşmasının başında şiddetin tarihinin aslında düzenin tarihi olduğunu, düzen iddiasının bulunduğu yerde aslında şiddetin başladığını dile getiren Bezci; şiddetin devletle çok bağlantılı olduğunu, devletin içerisinde de şiddetin var olduğunu ve Walter Benjamin'in devlet içerisindeki bu şiddeti "hukuku koruyan" şiddet ve "hukuk yaratan" şiddet olmak üzere ikiye ayırdığını ifade etti. Bezci konuşmasının devamında sırasıyla, geleneksel dünyada şiddeti doğuran sosyal adaletsizlik, yas kültürü, yağma kültürü ve hakikat savaşları unsurlarını; modern dünyada şiddete neden olan kimlik ve ulus iddiaları, demokratik çözümlerin tıkanması ve temsil açığı yani seçime katılım oranlarının azlığı faktörlerini; ve postmodern dünyada şiddeti ortaya çıkaran küresel iktidarın her yeri kaplaması, farklılık ve parçalanmışlıkların artması, büyük teknolojik riskler ve kabileciliğin postmodern dirilişi unsurlarını ele aldı. Günümüzün parçalanmış dünyasında, parçalanmışlığı arttıran değil tekrar bileştirmeye çalışan politik konseptler geliştirmenin belki de şiddetin en önemli çaresi olacağını dile getirerek sözlerini tamamladı.

Bezci'nin ardından söz alan Hasan Atsız, şiddetin ontolojik gerçekliğini analiz etmeye; ben ve öteki arasındaki ilişkiyi ifşa eden hallerden birisi olan şiddetin iktidar ve otorite üzerine inşa edilen paradoksal yapısı ile bu paradoksun kötülük problemini anlama üzerine olan etkisini Hegel'in "köle ve efendisi" diyalektiği üzerinden değerlendirmeye çalıştı. Atsız konuşmasında, şiddeti anlamaya çalışırken ona yönelen zihnin nesneleştirme eyleminin zorunlu olarak monolojik bir anlamayı gerekli kıldığını ve bu

yönelişin, şiddetin ontolojisinde var olan diyalojik karakterinin gölgelenmesine ve dolayısıyla onun kavramsal ve eylemsel boyutunun anlamsızlaşmasına sebep olduğunu ifade etti. Sonuç olarak, şiddeti daha doğru anlayabilmenin bir yolunun, onun diyalojik karakterinin ifşasından geçtiğini dile getirdi.

Atsız'ın ardından söz alan Bilal Sambur, günümüzde din ve şiddet arasında yoğun bir ilişki kurulduğunu ve dindarlığı şiddetle özdeşleştiren yaklaşımın çokça yaygınlaştığını; insanın şiddet eğilimini dinle özdeşleştirmenin hem dini hem de şiddeti anlamamak anlamına geldiğini ifade etti. Sambur daha sonra, dinin bizzat kendisinin şiddeti doğurmamasına rağmen insanların dini, şiddeti meşrulaştırmak ve yaygınlaştırmak için araçsallaştırdığı gerçeğinin farkında olmak gerektiğini dile getirdi. İktidar, güç ve sömürü gibi seküler amaçlar için yapılan şiddetin, kolaylıkla kendisini dine ve dindarlığa dayandırdığını belirtti. Son olarak, şiddetin birçok kaynağına dikkat çekerek şiddetin bir dindarlık pratiği olamayacağını ve gerçek dindarlığın şiddeti dışlayan dindarlık olduğunu vurguladı.

3.Oturum: Dinlerin Şiddete Bakışı

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mahmut Aydın moderatörlüğünde gerçekleştirilen üçüncü oturumda; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kemal Ataman *Şiddetin Kaynağı Olarak Din: Mit mi Gerçek mi?*; İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Salime Leyla Gürkan *Banış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik*; Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Cengiz Batuk *'Ahimsa versus Himsa' Hint Dinlerinin Şiddet/sizlikle Dansı* adlı sunumlarını yaptılar. Bu oturumda yer almakla birlikte sempozyuma katılmayan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ömer Faruk Harman'ın *Hristiyanlık ve Şiddet* başlıklı bildirisi Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr.

Süleyman Turan tarafından özetlendi. Son olarak, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Turan ve Arş. Gör. Emine Battal'ın birlikte hazırlamış oldukları *Yeni Dini Hareketler ve Şiddet* başlıklı bildiri Arş. Gör. Emine Battal tarafından sunuldu.

İlk konuşmacı olan Kemal Ataman, dinin şiddete meyyal hatta şiddeti doğurduğu iddiasının gerek Batı dünyasında gerekse Batı'nın uzantısı olarak kabul edilebilecek bazı toplum ve kesimlerde yaygın bir şekilde dile getirildiğini, bu iddianın söz konusu toplumların dini olarak kabul edilen toplumlara bakışını ve onlarla olan ilişki biçimlerini şekillendirdiğini ifade etti. Ataman konuşmasının devamında, dinin şiddeti teşvik ettiği iddiasının neden sürekli olarak gündemde tutulduğu sorusuna verilebilecek cevaplardan birinin, bu iddianın mit oluşturma çabasının ürünü olduğu şeklinde formüle edilebileceğini belirtti. Mit kurucularının, muhataplarına genelde dinin, özelde ise İslam'ın şiddete ve fanatizme eğilimli; barışa, rasyonaliteye ve hoşgörüye karşı olduğu mesajı vermeye çalıştıklarına, böylece mite konu olan din mensuplarının birer vahşi ve cani oldukları fikrini yaygınlaştırarak onların ötekileştirilmesine; bu duruma paralel olarak da şiddetin yaygınlaşmasına neden olduklarına dikkat çekti. Ataman daha sonra, kaynağı ve hedefi ister dini ister din dışı olsun her türlü şiddetin karşısında duran bir dünya görüşünü hayata geçirmek için çabalamak gerektiğini söyleyerek sözlerini tamamladı.

Ataman'ın ardından söz alan S. Leyla Gürkan konuşmasının başında, monoteist dinler üzerinden konuşulduğunda şiddete ilişkin bir takım hızlı çıkarımlar ve genellemeler yapmanın çok kolay olduğunu; nitekim kimi Batılı yazarlar arasında dini şiddeti tek tanrı ve tek hakikat olgusundan dolayı monoteist dinlerle ilişkilendirme eğiliminin bulunduğunu; bu duruma gerekçe olarak ise, genellikle Kitab-ı Mukaddes metinlerinin gösterildiğini ifade etti. Gürkan, konuşmasının devamında, İkinci Mabad'ın yıkılıp Yahudilerin kendi topraklarından sürüldüğü miladi I.

yüzyıldan modern İslam devletinin kurulduğu XX. yüzyıla kadar siyasi bağımsızlıktan yoksun olan ve bu süre boyunca en azından pratikte pasifist bir konumda bulunan Yahudiliğin, şiddete yönelik tavrını ve şiddetle ilişkisini, kutsal metin- yorum ilişkisi üzerinden, kutsal kitap dönemi, rabbani dönem, ortaçağ dönemi ve modern döneme ait belli başlı literatür ve uygulamalara atıfta bulunarak ele aldı. İsrailoğulları'nın Kenan topraklarını fethi bağlamında Tanah'ta yer alan ve İsrail'in diğer milletlere yönelik tavrını ve savaş algısını belirleyen pasajların geçmişte ve günümüzde bilhassa radikal dini Siyonist çevrelerde nasıl yorumlandığı üzerinde durdu.

Gürkan'ın ardından Cengiz Batuk söz aldı. Hint dinlerinde şiddet konusunu ele alan Batuk, Hint dinlerinin genel olarak şiddetsizlik felsefeleriyle ön plana çıktığını; temelde şiddetsizlik, hiç bir canlıya zarar vermeme anlamına gelen ahimsa ilkesinin, her birinde farklı önem derecesine sahip olmakla birlikte, Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi Hint dini geleneklerinin hepsinde benimsendiğini ifade etti. Ardından, Caynizm'in çok katı bir şekilde bu ilkeye sadık kalmayı savunurken Hinduizm ve Budizm'in zaman zaman farklı gerekçelerle de olsa ahimsa yerine himsa'yı yani şiddetsizlik yerine şiddeti tercih ettiklerinin görüldüğünü dile getirdi. Batuk konuşmasının sonunda, Hint dinlerinin temelde, şiddetin yani himsanın insanın kurtuluşunu olumsuz yönde etkilediğini, bu yüzden insanın sahip olduğu türlü donanımları eğitip geliştirerek barışı inşa etmesi gerektiğini savunmalarına rağmen zaman zaman aşırı şiddet uygulayabildiklerinin ve farklı siyasal, sosyal, psikolojik ve kültürel sebeplerle şiddeti meşrulaştırabildiklerinin altını çizdi.

Batuk'tan sonra söz alan Süleyman Turan, Hıristiyanlık ve şiddet konusu incelendiğinde; sevgi ve barış dini olarak tanıtılan Hıristiyanlık, bir bütün olarak ele alındığında, gerçekten de böyle bir din olarak sunulabilir mi; teolojik açıdan Hıristiyanlığın Tanrı inancı gerçekten de şiddete karşı çıkan ve sevgiyi kutsayan bir

tanrı fikrine mi dayanmaktadır; Hıristiyanlar iddia ettikleri bu sevgi ve barış geleneğini tarihsel süreçte sürdürmüşler midir, şayet böyleyse Hıristiyanların tarih boyunca gerçekleştirmiş oldukları baskı, şiddet ve terör eylemleri nasıl açıklanabilir vb. sorulara cevap verilmesi gerektiğini ifade etti. Ardından, Yeni Ahit metinlerinde, “kötüye karşı direnme, sağ yanağına vurana öbürünü de çevir, kim seninle mahkemeye gelip gömleğini almak isterse ona abanı da bırak, kim seni bir mil gitmeye zorlarsa onunla iki mil git” şeklinde sevgi ve hoşgörü ifade eden pasajların yanında; “Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın. Barış değil kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben baba ile oğulun, anne ile kızın, gelin ile kaynananın arasına ayrılık sokmaya geldim” şeklindeki şiddet ve nefret içeren pasajlara da rastlandığını dile getirdi. Turan daha sonra, Hıristiyanların tarih boyunca gerçekleştirmiş oldukları şiddet eylemlerine örnekler verdi.

Turan’dan sonra söz alan Emine Battal, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa Batı toplumlarında ortaya çıkan ve kısa zamanda tüm dünyada yaygınlık kazanan Yeni Dini Hareketler (YDH)’in zaman zaman cinayet, suikast, toplu intihar gibi şiddet eylemleriyle gündeme geldiğini ifade etti. Uzun zaman hafızalardan silinmeyecek mahiyette kollektif şiddet eylemleri gerçekleştirmelerinden dolayı Halkın Tapınağı, Branch Davidians, Aum Shinrikyo, Güneş Mabedi ve Cennetin Kapısı hareketlerinin daha fazla ön plana çıktığını dile getirdi. Ardından, YDH’lerin şiddete yönelmesindeki en temel faktörler olan apokaliptik inanç, iyi-kötü düalizmi, karizmatik liderlik ve üyeleri dış dünyadan soyutlama faktörlerini ele alarak YDH’lerin şiddete başvurup başvurmayacağını büyük ölçüde bizzat karizmatik liderlerin belirlediğini belirtti.

4.Oturum: İslam Coğrafyasında Şiddet

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yavuz Köktaş başkanlığında gerçekleştirilen dördüncü oturumda; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öğretim Üyesi Doç. Dr. Halil Aydınalp *İslam Dünyasında Siyasi Şiddetin Sosyolojik Unsurları*; Diyanet İşleri Başkanlığı Müşaviri Prof. Dr. A. Bülent Baloğlu *Din, Siyaset, İdeoloji ve Jeopolitik Çemberinde Neo-Selefilik*; Katar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Muhammed Aydın *Savaşı Emreden Ayetlerin Doğru Anlaşılması Üzerine Düşünceler*; Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Nasuriddin Mezheri *Afganistan'da Din-Şiddet İlişkisi Bağlamında Taliban Örneği* başlıklı bildirilerini sundular.

İlk sunumu gerçekleştiren Halil Aydınalp öncelikle, şiddet davranışının uygun zaman, zemin, imkan, fırsat ve şartlara sahip olduğunda toplumsal bir tezahür haline geldiğini; İslam dünyasında genel olarak, tarihi, siyasi, sosyal şartlar ve dinamiklerin şiddeti ürettiğini ifade etti. Ardından, bu bağlam içerisinde, dahili ve harici dinamiklerin etkisi altında şekillenen İslam dünyasındaki siyasi ve dini kaynaklı şiddet olgusunu, makro sosyolojik dinamikler açısından ele aldı. Aydınalp, söz konusu bu dinamikleri beş temel seviyede tahlil etti. Birinci seviyede, şiddetin beslendiği “din yorumu” ya da “dindarlık” tipini; ikinci seviyede, genel modernleşme sürecinde, özellikle sömürgeciliğin etkisinde yaşanan uyum ve uyumsuzlukları; üçüncü seviyede, siyasal bütünleşme problemini; dördüncü seviyede, küresel ekonomik sistemin fiili işgal ya da diplomatik baskı altında İslam dünyasının içlerine doğru ilerlemesi ile ortaya çıkan tepkiselliğin bir taraftan kurumsal diğer taraftan küresel hale gelmesini; beşinci seviyede, bütün bu dinamiklerin etkisi altında şekillenen küresel çapta negatif İslam söyleminin inşa edilmesi, bir anlamda Müslümanların şeytanlaştırılması sürecinin şiddet içeren unsurları daha da keskinleştirmesi durumunu ele alarak sosyolojik değerlendirmelerde bulundu.

Aydınalp'ın ardından söz alan A. Bülent Baloğlu, İslam dünyasını yekpare bir blok, İslam dininin mevcut uygulamalarını

yekpare bir inanç kümesi olarak görmenin aşırı radikal örgütlerin İslam adına estirdikleri terörün gerçek bir tahlilini vermekten çok uzak kalacağını; kendilerini Selefi olarak adlandıran aşırı şiddet örgütlerinin ortaya çıkış sebeplerini ve nihai hedeflerini yerel veya bölgesel, jeopolitik, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel çekişme ve çatışmalar çerçevesinde anlama ve değerlendirmenin daha gerçekçi bir yaklaşım olacağını ifade etti. İslamın, bugün stratejik ve ekonomik önemi haiz bazı Müslüman bölgelerindeki kavga ve çekişmelerin gerçek sebebi olmadığını ancak kendilerini hakikatin yaşayan “tek mümessili” olarak gösterme yarışında “mangalda kül bırakmayan” sözde Selefi gruplara, tıpkı tarihteki benzerlerinin de yaptığı gibi, kolaylıkla istismar edebilecekleri bir kavram dağarcığı sunduğunun hatırda tutulması gerektiğini dile getirdi. Baloğlu daha sonra, bugün bazı Müslüman beldelerinde süregiden ve barış ümitlerini giderek tüketmekte olan savaş ve terör sarmalının arkasında dâhili ve harici etkenlerin bulunduğunu belirtti. Ardından, bu sarmalın oluşmasında azımsanmayacak role sahip radikal Selefi akımların ideolojik ve teolojik temellerine değinerek bu akımların üzerine konumlandıkları ideolojik ve teolojik zeminin gerçekte ne kadar “sığ”, “kaygan” ve “tehlikeli” bir yapı olduğuna dikkat çekti.

Baloğlu’ndan sonra söz alan Muhammed Aydın, günümüzde en çok tartışılan ve bazı kimseler tarafından en çok çarpıtılan konular arasında Kur’an’da savaşı emreden ayetlerin yer aldığını dile getirdi. Neredeyse şiddet ve terörle eşdeğer görülmelerinden hareketle, Kur’an’daki cihad ve savaş ile ilgili ayetlerin dünya kamuoyu tarafından toptan bir şekilde reddedilme durumuyla karşı karşıya kaldığını ifade etti. Bu durumun temelinde ise Kur’an-ı Kerim’in tamamını göz önünde bulundurarak meselelere yaklaşma eğiliminin bulunmamasının yer aldığını belirtti. Aydın konuşmasının devamında, Müslümanların savunma amaçlı savaşların yanı sıra tebliğ amaçlı savaşlar da yaptığını; ancak bu savaşları insanları zorla İslam’a sokmak için değil Hak dine ulaşma imkanı ellerinden alınan insanları özgürlüklerine

kavuşturmak ve herkesin dilediği inancı serbestçe seçebileceği bir ortam hazırlamak için gerçekleştirdiğini söyledi. Aydın ayrıca, savaşı emreden ayetlerin doğru anlaşılması noktasında, Kur'an'daki ayetlerin siyak ve sibakının, nüzul ortamının ve zamanın dikkate alınması gerektiğini vurguladı.

Aydın'dan sonra söz alan Nasuriddin Mezheri ise dışarıdan gelerek Afganistan'a yerleşen Haricilerin katı asabiyet, sert mizaç ve sığ düşünceleriyle şiddeti de beraberinde getirdiklerini; Haricilerde bulunan savaşçı ruhun Afganistan'da da uzun yıllar süren iç savaşların oluşmasında ve devam etmesinde temel faktör olarak yer aldığını ifade etti. Ardından, yakın dönemde Taliban'ın Arap dünyasının yanı sıra değişik milletlere mensup şiddet yanlılarıyla bir araya gelmesinin, özellikle de Afganistan'daki iç savaşın körüklenmesinin, barış için herhangi bir çaba sarf etmemesinin, millet üzerinde orantısız şiddet kullanmasının, aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen bu bölgede harici düşüncenin tekerrür ettiğinin göstergesi olduğunu dile getirdi. Daha sonra, zamanla şiddet ve acımasızlığın sembolü haline gelen Taliban örgütünün uyguladığı şiddetin ulaştığı boyutlara örnekler vererek bu şiddetin sosyal, ekonomik ve ideolojik nedenlerinden bahsetti.

5.Oturum: Din Eğitimi, Cinsiyet ve Dini Hayatın Estetik Boyutu

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hasan Ayık başkanlığında gerçekleştirilen beşinci oturumda; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aydın Işık *Dini Hayatın Estetik Boyutu ve Şiddet*; Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. M. Şevki Aydın *İslam ve Eğitimde Şiddet*; Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Asife Ünal *Kadına Yönelik Şiddetin Dini Temeli Üzerine Bir Analiz*; İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. İbrahim Aşlamacı *11 Eylül Sonrası Pakistan Medreselerine Yönelik*

şiddet Söylemleri ve Gerçeklik Payları başlıklı bildirimlerini sundular.

İlk konuşmacı olan Aydın Işık konuşmasına şiddeti ontolojik olarak, 'özne ve nesne arasındaki parçalanmışlığın sonucudur' şeklinde tanımlayarak başladı. Ardından Kant'a atıfta bulunarak, estetiğin bir yönüyle nesnel bir yönüyle özgürlükler alanına ait bir yapı olduğunu; nesnel dünyada estetiğin, güzelliğin ve ahlaki olanın sembolü olduğunu, bir anlamda insani olanı ifade ettiğini; bu anlamda şiddetin insan olmaktan uzaklaşmak anlamına geldiğini ifade etti. Daha sonra, şiddet ve estetikte ortak bir noktanın bulunduğunu; bu ortak noktanın, aklın her alanda kullanılmasının olduğunu; bu bağlamda estetiğin, bilinçlilikle alakalı olduğunu, akli olmayanın yani bilinçlilik seviyesinde olmayanın estetiğinin de olmadığını belirtti. Işık ayrıca, İslam'ın bütün boyutlarında estetiğin yer aldığını, İslam'da estetik temelli bir etikten bahsedildiğini; bu nedenle mutlu olmak için ahlaktan daha fazlasına yani güzelliğe de ihtiyaç olduğunu dile getirdi.

Işık'ın ardından söz alan M. Şevki Aydın, İslam ve eğitimde şiddet başlığı altında, İslam'ın 'insana mutlak saygıyı temel ilke edindiğini ve bu ilkeyi mü'min bireylere kazandırma sorumluluğu taşıdığını; 'insana saygı'nın hem eğitimi yönlendiren temel bir eğitsel ilke hem de bireye kazandırılması gereken ahlaki bir değer sayıldığını; bunun farkında olan Müslüman eğitimcilerin insan onuruna saygı konusunda ve şiddete karşı ilginç hassasiyetler ortaya koyduğunu ifade etti. Aydın konuşmasının devamında, eğitimde şiddete yer verilmesinin eğitimi olumsuz yönde etkilediğini, şiddet kullanma yoluyla bireylere şiddete başvurma anlayışının kazandırıldığını, eğitimde şiddete maruz kalanların şiddeti öğrendiğini ve onu kullandığını dile getirdi. Ayrıca, eğitimde dayaja yer veren Müslüman anlayışının tamamen dönemin mevcut kültürünün ürünü olarak değerlendirilebileceğini ve İslam'a mal edilemeyeceğini belirtti.

Aydın'dan sonra söz alan Asife Ünal ise, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü sosyo-ekonomik olmanın yanında dini bir arka plana sahip midir, Yahudilik ve Hıristiyanlığın kadının yaratılışı ve ilk günah konusundaki inanışı kadına karşı olumsuz tutumun başlıca sebebi midir, İslam'ın kadın konusunda getirdiği hükümlerin uygulanmasında yapılan yanlışlar günümüzde İslam'ın kadın merkezli konularda daha çok eleştirilmesine kadar giden olumsuzluklara sebep olmuş mudur vb. sorulardan hareketle kadına karşı şiddetin dini temelini analiz etti. Ünal daha ziyade, kadına karşı "fiziksel şiddet" ve fiziksel şiddetin en yaygın biçimi olan "dövmek" konusu üzerinde durdu. İslam'da, Nisa Suresi 34. ayet ile bazı hadislerin kadına karşı bu tür şiddetin dini olarak temellendirilmesinde kullanılıyor görüldüğünü ifade etti. Konuşmasının devamında, söz konusu ayette yer alan ve klasik tefsirlerde kadının gerektiğinde dövülmesine cevaz olarak yorumlanan "darabe" fiiline çağdaş tefsirlerde verilen farklı anlamlarını zikrederek bu anlamların isabetli olup olmadığı üzerinde değerlendirmelerde bulundu.

Ünal'dan sonra söz alan İbrahim Aşlamacı, 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleştirilen terör saldırısından sonra terörizmin kökenlerini araştırma eğiliminin, İslam ülkelerindeki medreselere yönelik yoğun bir uluslararası ilgiye neden olduğunu ifade etti. Bu bağlamda özellikle 11 Eylül saldırılarının da sorumlusu olarak gösterilen el-Kaide ve Taliban gibi grupların tabanlarını Pakistan'daki medreselerde oluşturduğu gerekçesinin Pakistan'a ilginin üst düzeye çıkmasına yol açtığını belirtti. Batılı araştırmacıların, Pakistan medreselerinin radikal İslami gruplarla bağlantılı olduğunu ve bu gruplara militan yetiştirdiğini iddia ederek bu kurumların şiddete bulaşmış mekanizmalar olduğunu iddia ettiklerini dile getirdi. Aşlamacı daha sonra, literatür incelemelerinin yanı sıra 2013 yılında bu ülkeye giderek yürüttüğü medrese ziyaretleri ve görüşmelerden de elde ettiği veriler doğrultusunda, bu medreselerin söylemlerinde şiddeti motivasyon kaynağı olarak kullandığını görmeyi mümkün

olduğuna işaret etti. Ayrıca, Batılı araştırmacıların iddia ettiği gibi bu medreselerin topyekün şiddet üreten mekanizmalar olmadığını ancak tarihsel sürecin onlardan bazılarını şiddet eylemlerinin içine çektiğini vurguladı.

6.Oturum: İslamı Anlama ve Yorumlama Problemi

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Emin Aşıkutlu başkanlığında gerçekleştirilen altıncı oturumda; Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Burhanettin Tatar *Formasyon-Deformasyon Diyalektiği Olarak Şiddet Bağlamında Din Dili*; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İlahmi Güler *İlahi Kelam- İnsani Dram Arasında İslami Şiddet*; Çukurova Üniversitesi İlahiyat fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Öztürk *Kur'an'ın Lafızca (Literalist) Yorumu ve Din Referanslı Şiddet Olgusu*; Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. H. Yunus Apaydın *Anlam-Yorum Geriliminde Kur'an Metni: Lafız, Anlam ve Maksat İlişkinine Dair* adlı sunumlarını yaptılar.

İlk sunumu gerçekleştiren Burhanettin Tatar, şiddete maruz kalan kişi, nesne ya da mekanın deformasyonuna yol açtığı için şiddetin, anlamını deformasyondan aldığını; şiddetin aynı zamanda şiddete maruz kalan şeyde bir transformasyona neden olduğunu; bundan dolayı, kendisi nazarında, şiddetin bir formasyon, deformasyon ve transformasyon süreci olduğunu ifade etti. Tatar daha sonra, şiddetin bir insana ya da varlığa uygulandığında din dilinin anlamını, kendi formasyonu ve insan ya da varlığın deformasyonu arasındaki diyalektik ilişki içinde topografik bir soruna dönüştürdüğünü; dini metnin anlamının şiddetin oluşturduğu merkeze referansla deforme olan insan ya da varlığın içinde iz bırakarak onda görünür hale gelen bir tür yarı nesneye dönüştüğünü; buna göre şiddetin, din dili yani kutsal metin için bir hapisane üretimi ve metnin orada ikamet etmeye zorlanması durumu olduğunu ifade etti. Ardından, bu nedenle şiddet eyleminde metnin değil şiddetin konuştuğunu; zira

şiddetin, metnin nasıl yorumlanması gerektiğini yine metni kendi içinde tutsak hale getirerek başkalarına dikte ettiğini dile getirdi.

Tatar'ın ardından söz alan İlhami Güler konuşmasında, Kur'an'da şiddetin ilahi şiddet ve insani şiddet olmak üzere ikiye ayrıldığını; peygamberlik tarihinde ilahi şiddetin devamlılık gösterdiğini; şiddetin, ilahi pedagojinin daimi bir parçası olduğunu ifade etti. Mü'minlerin savaşmalarının ahlaki gerekçesinin "fi sebilillah" olmasının, öldürüldüğü takdirde bunun şehadet olarak kabul edilmesinin ve şehitliğe belirlenen ödülün ebedi cennet olmasının savaşı ve şiddeti kolayca meşrulaştırabileceğini dile getirdi. Ardından, müşrik arapların şiddete başvurmalarının gerekçesinin, cahiliye döneminden gelen şiddete teşne ve çapulcu tabiatlarının olduğunu; bu tabiatın İslam toplumun ilk yüzyılında Cemel, Sıffin ve Kerbela gibi iç savaşlarda devam ettiğini; mürtedin öldürülmesi ve tekfir furçasının da bu tabiatın bir ürünü olduğunu belirtti. Güler daha sonra, İslami teolojinin ve tarihsel sürecin sürekli şiddet içermesinin, bugünkü Müslümanları kolayca şiddete sevk eden bir unsur olmasının ihtimal dışı olmadığını vurguladı.

Güler'in ardından söz alan Mustafa Öztürk konuşmasında, geçmişte ve günümüzde İslam referanslı şiddet olgusunun genellikle Kur'an ve hadis metinlerinin lafızcı (literalist) yorumundan kaynaklandığının kabul edildiğini; oysa şiddet meselesinde kaynak ve yorumdan daha ziyade sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik temelli motivasyon unsurlarının çok daha belirleyici bir role sahip olduğunu ifade etti. Şiddet üretme noktasında nassların lafızcı yaklaşımla ele alınıp yorumlanmasının ilk bakışta çok önemli bir konu gibi görüldüğünü ancak asıl şiddet üreten durumların, nassların bağsamsız yani nüzul ortamından kopuk ve genelleştirici bir tarzda yorumlanması ile tek hakikatçi bir dille konuşma alışkanlığının olduğunu dile getirdi. Ardından, özellikle şiddete referans gösterilen bazı ayetlere ilişkin bağlam dikkate alınmadan yapılan

yorumlara örnekler vererek nassları bağlamsız okuma ve anlamamanın dramatik sonuçlara yol açabileceği üzerinde durdu. Öztürk son olarak, nassları kendi bağlamında hususi olarak okumanın Kur'an-ı Kerim'i götürüp miladi 7. yüzyıla gömmek anlamına da gelmediğini söyleyerek sözlerini tamamladı.

Öztürk'ten sonra söz alan H. Yunus Apaydın, modern dönemde Müslüman entellektüellerin en büyük hatasının teori üretmeden çözüm üretme telaşına kapılmak olduğunu; bu telaşın tarihsel tecrübeye oluşmuş yorum sistemlerinin göz ardı edilmesiyle, hatta itham edilmesiyle sonuçlandığını; tarihsel tecrübeye oluşmuş bu yorum geleneğinin yerine, modern dönemde Kur'an ve Sünnet metinlerinin lafızlarına doğrudan başvurmayı öngören, bir anlamda şiddet içerikli yorum kapısını aralayan bir yaklaşımın revaç bulduğunu ifade etti. Apaydın ayrıca, tarihsel tecrübeye özellikle fıkıh, kelam ve tasavvuf alanlarında ortaya çıkan, farklı zaman ve zeminlerde çeşitli testlerden geçen ekollerin esas itibarıyla birer yorum sistemi olduğunu; şiddet içerikli yorum kapısını aralayan lafız merkezli popüler anlayışların bertaraf edilmesinin, metinleri anlam ve maksat ilişkisi içerisinde bütünlüklü bir şekilde ele alan söz konusu yorum sistemlerinin dinamik hale getirilmesiyle mümkün olacağını dile getirdi.

7.Oturum: Ekol Farklılıkları ve Şiddet

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. M. Şevki Aydın moderatörlüğünde gerçekleştirilen yedinci oturumda; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hasan Onat *Mezheplerin Stratejik Boyutu ve Mezhep Çatışması*; Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. M. Zeki İşcan *Modern Selefilik'in Şiddetle İmtihanı – Teolojik Köken mi Siyasal Püritenlik mi?*; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Ümit Erkan *Din ve Şiddet Bağlamında Osmanlı-Alevi (Kızılbaş) İlişkileri*; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Kara *Tasavvuf Kültüründe Şiddet: Uysallık mı İsyan mı?* adlı sunumlarını yaptılar.

İlk konuşmacı olan Hasan Onat, on dört asrı aşan tarihlerinde yüzlerce mezhep çatışması yaşayan Müslümanların ilk defa küresel boyut taşıyan bir mezhep çatışması riski ile karşı karşıya olduklarını dile getirerek İslam dünyasının içine sürüklendiği mezhep çatışmalarını doğru anlayabilmek ve sağlıklı çözüm önerileri üretebilmek için stratejik açıdan önemli gördüğü bazı hususları sıraladı. Onat daha sonra, mezheplerin stratejik boyutunun her mezhebin sadece kendisini “fırkayı naciye” olarak görmesinden, mezheplerin kendi görüşlerini dinle özdeşleştirmesinden ve mezhep farklılıkları yüzünden insanların birbirlerini öldürmekten çekinmemesinden kaynaklandığını dile getirdi. Ardından, insanların dini mezhepler üzerinden öğrenmelerinden dolayı mezheplerin beşeri oluşumlar olduğunun farkına varılmadığını; mezhepler ve diğer dini oluşumların ayrılıkçı anlayışlarının meşrulaştırılmasını kolaylaştırdığını; ve ortaya çıkan mezhep çatışmalarının, Müslümanların İslam ortak paydasını görmelerine engel olduğunu ifade etti. Ayrıca, İslam dünyasında mezhep çatışmasının önüne geçebilmek için, mezhep farklılıklarından dolayı hiç kimsenin tekfir edilemeyeceğinin, hiçbir mezhebin İslamla özdeşleştirilemeyeceğinin; imanın ve sorumluluğun bireysel olduğunun, cennet veya cehenneme toplu rezervasyon yapılamayacağını bilmesi ve İslam ortak paydası bilincinin geliştirilmesi gerektiğini belirtti.

Onat'tan sonra M. Zeki İşcan söz aldı. Modern Selefilik'in şiddetle ilişkisi meselesini ele alan İşcan, modern selefi hareketlerde görülen şiddet eylemleri ya da nefret söylemlerinin teolojik-kültürel bir mirasın sonucu olmadığını aksine kültür kaybı ve kültür bunalımının bir uzantısı olduğunu dile getirdi. Ardından, selefilik'in baskın özelliğinin tavsiyecilik ve dışlamacı dil olduğunu ve şiddetin ana nedeninin bu noktada aranabileceğini; nitekim selefilikteki şiddetin asıl kaynağının geleneği ret ve kimliği yeniden keşfetmek olduğunu; şiddetin kendini yeniden keşfedenlerin ve kendini yeni doğmuş bir bebek gibi hissedenlerin arasında taraftar bulduğunu ve bu bağlamda şiddetin “aziz bir

cehaletin” sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etti. İşcan daha sonra, hastalıklı bir hal alan kimlik düşkünlüğünün zamanla fanatizmi beraberinde getirdiğini, fanatizmin de dinsel alandan siyasal alana doğru bir kaymaya yol açtığını; nitekim selefi dindarlıkta da maneviyatın siyasallaştığını, partizan mizacın baskın hale geldiğini görmenin mümkün olduğunu; dini olanla siyasal olanın iç içe geçtiği bu gibi durumlarda dinin siyasal bir ideoloji haline getirilebildiğini vurguladı. Sonuç olarak, selefi hareketlerde görülen şiddetin, teolojik kökenden daha ziyade, siyasal öfke ya da siyasal püritenlikle ilgili olduğunu; dine atıfla meşrulaştırılan şiddetin siyasal bir amaca ulaşmanın aracı olarak kullanıldığını belirtti.

İşcan’dan sonra söz alan Ümit Erkan konuşmasında, günümüzde Alevi zümrelerin Alevi olmayan özellikle de Sünni kesimlerle ilişkilerinin günden güne olumlu bir hava sergilediğini, tarihsel süreçte karşılaşılan olumsuz durumların, özellikle de Osmanlı’nın Kızılbaş gruplar üzerinde uyguladığı politikaların etkisini günümüze kadar devam ettirmiş olmasının bu girişimlerin gecikmesine neden olduğunu ifade etti. Erkan daha sonra, 16. yüzyılda Anadolu toprakları içerisinde, Osmanlı ile Kızılbaş toplulukları arasında geçen olumsuz ilişkilerin ardında dini argümanların ne derece kullanıldığı; Kızılbaş kesimlerin kendi taraftar gruplarını Osmanlı’ya karşı harekete geçirmede ve Anadolu’da şiddeti körükleyen isyan çıkarmada dinsel içerikli söylemlerin ne kadar etkili olduğu üzerinde durdu. Son olarak, Osmanlı’nın Kızılbaş gruplar üzerinde uygulamış olduğu politikaların arka planında, onların mezhepleri ve inançlarının değil devlete yönelik şiddet söylemleri ve eylemlerinin yer aldığını vurguladı.

Erkan’dan sonra söz alan Mustafa Kara, insanoğlunun yapısı ve yaradılışı itibarıyla aynı dini metinden farklı anlamlar çıkarabilen bir özelliğe sahip olduğunu, değişik mezhep ve meşreplerin ortaya çıkmasının temelinde insanın bu özelliğinin yer aldığını dile getirdi.

Günümüzde şiddet kelimesiyle din kelimesini yan yana getirmekten ürken Müslümanlar olduğu gibi gözünü kırpmadan dindaşını katleden Müslümanların da bulunduğunu ifade etti. Kara daha sonra, İslam kültürünün bir parçası olan tasavvuf kültürünün şiddeti değil müsamahayı tercih ettiğinin, hatta müsamahanın dozunu kaçırdığı şeklinde bir tenkide de muhatap olduğunun söylenilebileceğini belirtti. Tasavvuf tarihinde şiddetten bahsedilecekse fetvalarla idam edilen dervişlerden söz edilebileceğini; Hallac ile başlayan bu uygulamaların Şeyh Said'e kadar devam ettiğini; bu tür olaylarda, gerçek sebeple tali sebebin, dini hassasiyetle siyasi hassasiyetin, adalet duygusuyla haset duygusunun etki oranlarının asırlardır tartışıldığını ve bundan sonra da tartışılmaya devam edeceğini dile getirdi.

8.Oturum: İslam ve “Öteki”

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüsamettin Erdem moderatörlüğünde gerçekleştirilen sekizinci oturumda; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Saffet Köse *Oryantalizmin Ağında Mahkum Edilen Cihad Olgusu ve Şiddetle Kurulan Sanal İlişki*; Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İbrahim Balcı *İslam'da Kutsallaştırılmış Şiddet: Ridde Örneği*; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Muammer Esen *Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir*; Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Rıfat Atay *Bir savunma Aracı Olarak Pasifizm: Cevdet Said Düşüncesinin Bir Okuması* adlı sunumlarını yaptılar.

İlk sunumu gerçekleştiren Saffet Köse, Batılı araştırmacıların büyük çoğunluğunun, bir elinde Kur'an diğer elinde silah bütün dünyayı Müslüman yapabilmek için sürekli savaşan bir Müslüman imajı çizmeye çalıştığını; bu düşüncelerin oluşmasında Müslümanların dünyayı “darul-islam” ve “darul-harb” şeklinde ikiye ayırmalarının etkili olduğunu; Batılı araştırmacıların, Müslümanların bu ayırımı tabii bir sonucu olarak sürekli şekilde

(daru'l-harb kategorisinde yer alan gayr-ı müslim ülkeler daru'l-islam oluncaya kadar) savaşımaya edeceği görüşünü öne sürdüklerini ifade etti. Ardından, bazı Müslüman araştırmacıların, cihadın amaçlarından birisinin İslam'ın tebliği olduğunu, inanç merkezli bir savaşın bizzat Müslümanlarca başlatılabileceğini savunduğunu dile getirdi. Köse daha sonra, Kur'an-ı Kerim'in belirlediği cihad siyasetine ve Hz. Peygamber'in bu çerçevedeki uygulamalarına bakıldığında oryantalistlerin iddialarını haklı çıkaracak bir sonuca ulaşılmamasının zor olduğunu, bununla birlikte bazı Müslüman araştırmacıların iddia ettiği gibi tebliğ amaçlı savaşın meşruiyetini haklı çıkaracak bir bulguya rastlamanın da güç gözüktüğünü vurguladı.

Köse'nin ardından söz alan İsrail Balcı konuşmasında, Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından ortaya çıkan, Hz. Ebu Bekir döneminde giderek artan ve siyasal başkaldırıya dönüşen irtidat hadiseleri ile ilgili şiddet rivayetlerini ele aldı. Bazı rivayetlerde bizzat Hz. Ebu Bekir'in emriyle tutuklanan kimi mürtedlerin yakılarak öldürüldüğü gibi aşırı haberlerin nakledildiğini; özellikle Halid b. Velid'in gayretleri ile bastırılan irtidat hadiselerinde yaşananlar ve alınan tedbirlerin, daha sonraki dönemlerde kimi fakihlerin içtihatlarına referans gösterildiğini; bazı fıkhî ekollerin mürtedin katlinin vacib olduğuna hükmettiğini ifade etti. Balcı sonuç olarak, mürtedlerin öldürülmelerini dini kaygılarla ilişkilendirmenin oldukça çelişkili olduğunu, mürtedlerin öldürülmesinin ya karışıkları terör eylemleriyle ya da dini kanaatlerini siyasal alana taşıyarak merkezi otoriteye başkaldırılarıyla ilgili olduğunu unutmamak gerektiğini belirtti.

Balcı'nın ardından söz alan Muammer Esen, şiddeti körükleyen unsurlardan biri olan tekfir yani başkasını küfür ile itham etme meselesini ele aldı. Tekfirin, özellikle Müslümanlar arasında meydana gelen iç savaşlardan sonra Haricilerin kullandığı bir silah olarak şiddeti alabildiğine körüklediğini;

başlangıçta siyasi açıdan başlayan tekfir eylemlerinin daha sonraları teolojik bir yapıya da büründürülerek tehlikeli bir hale sokulduğunu; tekfirci bazı mezhep ve müntesiplerinin kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etmekle yetinmeyerek muhaliflerine her türlü şiddeti reva gördüklerini ifade etti. Kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir edenlerin, tekfiri tamamen dışlayıcı ve ötekileştirici bir yapıya büründürdüğünü; işi başkalarının hakkına, hukukuna ve hududuna tecavüze kadar vardırıdıklarını; tekfir ettikleriyle her türlü insani ilişkiyi kesmenin ötesinde işi öldürmeye kadar ileri götürdüklerini; bu durumun teolojik, politik, ideolojik, sosyolojik ve hatta ekonomik yönden vahim sonuçlar doğurduğunu dile getirdi.

Esen'in ardından söz alan Rifat Atay konuşmasında, bir savunma aracı olarak pasifizm konusunu ele aldı. Uluslararası camiada İslam dünyasının yaşayan Gandhi'si olarak nitelendirilen Cevdet Said'in de, tıpkı pasif direnişle insanın kendisini ve ülkesini savunabileceğinin mümkün olduğunu ispat eden Gandhi gibi, şiddet karşıtlığını savunan bir düşünür olduğunu; Cevdet Said'in düşüncelerini Habil'in pasif direnişi üzerine inşa ettiğini ifade etti. Cevdet Said'in şiddetsizlik düşüncesini merkeze alan Atay, Müslümanların şiddete başvurmalarının hiçbir şekilde doğru olmadığı iddiasını ortaya koydu. Bu iddia doğrultusunda, İslami kaynaklar doğru olarak okunduğunda bunların şiddeti desteklemediğinin görüleceğini; şiddetin şiddeti doğurarak işi daha da kötüleştirmekten başka bir işe yaramadığını; pasif direnişin kişinin hedefine ulaşması açısından daha iyi bir savunma aracı olduğunu dile getirdi.

9.Oturum: İslam Şiddete İzin Verir Mi?

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Kara başkanlığında gerçekleştirilen dokuzuncu oturumda; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün *Şiddeti Teşvik ya da Bloke Eden Bir Unsur Olarak Allah Tasavvurumuz*; Recep Tayyip Erdoğan

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şevket Topal *İslam Ceza Hukukunda Suça Uygulanan Had, Kısas, Tazir vb. Müeyyideler Şiddet Olarak Algulanabilir mi?*; Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Önkal *Şiddet Bağlamında Hz. Peygamberin İslam Karşıtı Şairlere Bakışı*; Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mahmut Aydın *Dini Referanslı Şiddeti Engellemenin Yolu: Çoğulcu Din Algısı* başlıklı bildirimlerini sundular.

İlk sunumu gerçekleştiren Şaban Ali Düzgün, Müslümanların Allah tasavvurunun şiddeti teşvik eden bir unsur olup olmadığı üzerinde durdu. Bu bağlamda ilk olarak, şiddetin farklı din, ırk ve kültürlerdeki varlığının şiddeti sadece İslam'a ya da Müslümanlara has bir olgu olarak tanımlamaya imkan vermediğini; dolayısıyla özellikle Ortadoğu merkezli şiddette payı olan ekonomi, politika, kabile yapısı, arkaik kültür, din vb. unsurların etkilerinin iyi tanımlanmasının, şiddetin zemin tespitinin doğru bir şekilde yapılabilmesi açısından önem arz ettiğini ifade etti. Düzgün daha sonra, İslam'ın Allah tasavvurunun ve Kur'an'ın şiddete kaynaklık etmediğini; hayatın gerçeklerinden ve insanın doğasından kaynaklanan şiddeti adil savaş doktrini çerçevesine oturtmak suretiyle önleyici savaş doktrini öneren bir yapı inşa ettiğini dile getirdi. Önleyici savaşla hem dini özgürlükler başta olmak üzere temel hakların garanti altına alındığını hem de insanların birbirine tahakkümünün ve şiddet eğiliminin kontrol altında tutulduğunu belirtti.

Düzgün'ün ardından söz alan Şevket Topal, şiddet karşısında son derece net bir tavır gösteren İslam'ın öngördüğü hukuk sistemi içerisinde şiddete müsamaha göstermesinin asla düşünülemeyeceğini; Kur'an ve sünnetin en amansız mücadelesinin zulüm ve zalimlerle olduğunu; İslam'ın kimden gelirse gelsin zulmün karşısında yer aldığını ifade etti. Daha sonra, İslam hukukunda suçun niteliğine göre uygulanan had,

kıyas veya ta'zir kategorisine dahil olan cezalardan her birinin suçu caydırma ve önleme amaçlı olarak önceden ilan edilmiş olup adil yargılama sonucunda faile uygulanan ceza türleri olarak karşımıza çıktığını dile getirdi. Son olarak, İslam ceza hukukunda suça uygulanan cezalar ve cezaların meşruiyetini aldığı nasslar incelendiğinde, İslam'ın asla şiddete taraf olmadığını görüldüğünü; yerel ya da küresel ölçekte bazı çevrelerin, nassların bağlamından kopuk bir şekilde lafzi olarak yorumundan hareketle, nassları şiddet kaynağıymış gibi göstermelerinin ise en hafif ifadesiyle dine yapılan bir iftira olduğunu belirtti.

Topal'dan sonra söz alan Ahmet Önkal, Hz. Peygamberin İslam karşıtı şairler için şiddet içeren emirler verdiği şeklindeki rivayetlere ilişkin değerlendirmelerde bulundu. Bu bağlamda, kaynaklarda İslam düşmanı kimi şairlerin Hz. Peygamber'in emri ve yönlendirmesiyle öldürüldüğü ile ilgili bazı rivayetlerin yer aldığını; günümüzde İslam'a düşmanlığı kendilerine görev edinenlerin bu ve benzeri rivayetleri, gerçekliğine ve arka planına bakmaksızın, İslam'ı karalama malzemesi olarak kullandığını ve böylece Hz. Peygamber'i şiddet ve terör yanlısı olarak göstermeye çalıştığını ifade etti. Önkal daha sonra, İslam'ı fikir özgürlüğüne karşı bir din, Hz. Peygamber'i şiddet yanlısı, Müslümanları barbar göstermeye çalışanların İslam'a yönelik saldırılarına veya bazı Müslüman kişi ve grupların şiddet eylemlerine dayanak olarak aldıkları bu rivayetleri temel kaynakların rehberliğinde tahlil etti. Sonuç olarak, arka planları ve mahiyeti dikkate alındığında, söz konusu rivayetlerin gücün kötüye kullanılması niteliği taşımayıp işlenen suça karşılık uygulanan ceza kapsamında yer aldığından şiddet olarak değerlendirilemeyeceğini dile getirdi.

Önkal'ın ardından söz alan Mahmut Aydın, dini referanslı şiddeti engellemenin yolu konulu konuşmasının başında, dinlerin kutsal metinlerinin ve kaynaklarının şiddeti meşrulaştırmak, şiddeti körüklemek, hatta şiddet üretmek için kullanılmasının önüne geçilmesi noktasında en önemli katkıyı "çoğulcu din

algısı”nın gerçekleştireceğini ifade etti. Ardından, çoğulcu din algısının temel argümanlarına; İslam’ın dini ötekini kabul ettiğine; İslam’ın ötekine bakışının şiddet temelli olmadığına ve İslam’ın Müslümanlara öteki ile yapıcı ilişkiler kurmayı tavsiye ettiğine değindi. Aydın daha sonra, şiddetin önlenmesinin yollarını şu dört tez halinde ortaya koydu: 1) Her din şiddete karşı açık tavır almalı, şiddetin faturası tek bir dine kesilmemeli, her din üzerine düşen sorumluluğu almalıdır. 2) Dinler ayrı ayrı değil, birlikte çözümün bir parçası olmalı, şiddete karşı çözümü birlikte aramalıdır. 3) Dinler, dini şiddet olgusu ile yüzleşmeli; dinlerin içerisinde, dinleri şiddet malzemesi yapan unsurlar varsa bunlar açık yüreklilikle ele alınarak incelenmelidir. 4) Dinlerin mutlaklık iddiaları ön plana çıkarılmamalıdır.

10.Oturum: Genel Değerlendirme

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kurucu Dekanı Prof. Dr. S. Kemal Sandıkçı başkanlığında gerçekleştirilen onuncu oturumda; Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hasan Onat, Prof. Dr. H. Yunus Apaydın, Prof. Dr. Mustafa Öztürk ve Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün sunulan tebliğler üzerinden genel değerlendirmelerde bulundular.

İlk olarak söz alan Ahmet Önkal yaptığı değerlendirme konuşmasında, şiddetin korkakların, acizlerin, zayıf karakterli kimselerin yolu ve yöntemi olduğunu; bu bağlamda İslam’da şiddetin bulunmadığını; şiddetin temellerini ne Kur’an’da ne de Hz. Peygamberin uygulamalarında görmenin mümkün olmadığını; İslam tarihi derken temeli itibarıyla din olarak İslam’ın kendi tarihinin değil Müslümanların tarihinin söz konusu edildiğini; şiddet olarak değerlendirilebilecek bir takım faaliyetlerin faturasını İslam’a kesmenin son derece yanlış olduğunu, şiddet eylemini gerçekleştiren kişi ya da kişileri sorgulamak gerektiğini; ve her dönemin kendi şartları içerisinde, o dönemde vuku bulan olaylar çerçevesinde değerlendirilmesinin daha doğru sonuçlara ulaştıracağını ifade etti.

Önkal'ın ardından söz alan Hasan Onat, şiddeti önlemenin temel basamaklarının aklı kullanma, hayatın her alanında doğru bilgilenme ve aklın doğrularını vahiyle teyit etme olarak sıralanabileceğini; bilgilenmede esas alınması gereken noktanın Kur'an-ı Kerim olduğunu, ancak onu sadece yüzünden okumakla yetinmeyerek doğru bir şekilde anlayabilmek için çaba sarf etmek gerektiğini ifade etti. Ayrıca, şiddeti engelleyebilmek için Müslümanların başkalarına sunmaya çalıştığı özgürlük alanını birbirlerinden de esirgememelerinin önem arz ettiğini; Müslüman dini grupların kendi din algılarını dinin kendisi olarak dayatma ve diğerlerini ötekileştirme hastalığından kurtulması gerektiğini belirtti.

Onat'ın ardından söz alan Yunus Apaydın, İslam hukukunda suçlar için öngörülmüş olan cezaları uygulama noktasında hiç kimseye bireysel bir yetki verilmediğini; bunun için devlet otoritesinin gerekli olduğunu; cezaların uygulanmasının hukuki bir süreç gerektirdiğini; durduk yere kimsenin kimseye şiddet uygulayamayacağını belirtti.

Apaydın'ın ardından söz alan Mustafa Öztürk, Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in tecrübesinde sahabenin yaşadığından bağımsız, tek başına ayrı bir referans metni olarak okunduğu takdirde, bu metinden şiddet de üretilebileceğini; eğer Kur'an vahyi, tekrar onu ilk defa tebliğ eden, onu yaşayarak gösteren Hz. Peygamber'in tecrübesinde buluşturulup, savaşma emri gibi Kur'an emirlerinin hangi zeminde verildiği, o günkü şartlar çerçevesinde değerlendirilirse, Kur'an metninden şiddet üretilemeyeceğini ifade etti.

Öztürk'ün ardından söz alan Şaban Ali Düzgün, İslam tarihinde gerçekleşen savaşların bir devlet refleksi olduğunu; devlet refleksinin yayılma politikasına dayandığını; Müslüman olmasalar da insanların güç elde ettiklerinde yayılacağını, bu nedenle de başka topraklara gitmenin sebebinin din olmadığını; tarihte kıyım gerçekleştiren başka toplulukların bulunduğunu ve bunların İslam'a mensup olmadığını; dolayısıyla insanları

öldürmenin sebebini din ya da dinin temel metni olarak göstermenin hatalı olduğunu dile getirdi.

Son olarak söz alan S. Kemal Sandıkçı, insanların zulme maruz bırakılması, ‘ne olur beni öldür’ diye yalvarır hale getirilmesi durumunda her türlü şiddet eylemini gerçekleştirebileceğini; bu insanların başkasının canına kastetmeye yönelik gerçekleştirdikleri eylemleri haklı görmediğini; ancak bu insanları şiddete yönelten psikolojik şartları da göz önünde bulundurmak gerektiğini ifade etti. Ayrıca, İslam tarihinin bazı dönemlerinde yöneticiler tarafından gerçekleştirilen şiddetin dinin ürünü olarak algılanmasının doğru olmadığını; zira bu şiddet eylemlerinin dinin değil siyasetin ürünü olduğunu; siyasetin ise yaptığı eylemleri meşru göstermek için onları dine dayandırma ihtiyacı duyduğunu dile getirdi.

Sempozyum, değerlendirme oturumunun hemen ardından söz alan Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. S. Sabri Yavuz’un teşekkür konuşmasıyla sona erdi.